

povratak pokojnika

bojan jovanović

Osnovni cilj posmrtnog obrednog procesa je upućivanje pokojnika u drugi svet, pravilnim vršenjem svih tradicijom predviđenih ritualnih radnji. Budući da neke nepredviđenosti i izvesne greške u procedurama mogu biti uzroci neželjenih posledica, dosledno pridržavanje utvrđenih pravila je uslov ostvarenja samog obrednog cilja. Navedene negativne posledice se vrlo jasno očrtavaju kroz mitsku projekciju pokojnikovog povratka u život njegove zajednice. Ovakav nepoželjan ishod, poznat i pod nazivom „povampirenje“ ili „kvarenje“ pokojnika, se iskazuje kroz ispoljavanje njegovih demonskih osobina i unošenja uzrenjem, nevolje i zla među žive članove njegovog kolektiva. Mogućnost ovakvog ishoda preti svakom pokojniku kako zbog rođenja u krvavoj košuljici, aberantnog ponašanja tokom života, nasilne smrti, tako i zbog izvesnih propusta ili grešaka u samom obrednom procesu. U tom smislu i verovanje u ovu mitsku stvarnost implicira i izvesne praktične ritualne radnje vezane najpre za sprečavanje, a potom i za otklanjanje uzroka negativnih implikacija pokojnikovog povampirenja.

NAČINJANJE UMRLOG

Navedeni uzroci povampirenja mogli bi se svesti na osnovni motiv odstupanja od uobičajenih životnih regula koja se svakako odnose i na pravila koja regulišu sam tok obrednog procesa. Neuobičajene okolnosti povodom rođenja, aberantnost životnih postupaka i čudovitati za-vršetak života predstavljaju prepreku normalnog priključenja pokojnika htonskom svetu. Zato se kao predohrana od mogućeg povampirenja i preduzimaju određene ritualne radnje „načinjanja“ umrlog. Vršena prvenstveno kao mera predostrožnosti prema sumnjivim pokojnicima, ova magijsko preventivna radnja je dobila i univerzalno ritualno obe-ležje u kontekstu odnosa živih prema svom umrlom članu. Rasecanje kože, probijanje rana, prljenje dlana, presecanje tetive ispod kolena, za-badanje glogovog trna ili igle u pokojnikovo telo trebalo je da trajnim fiksiranjem za grob spriči njegov vampirski preobražaj.

Iz istih namera stavljani je i ekser u sanduk ili je on zakucavan na mesto gde je pokojnik ležao u kući. U cilju sprecavanja mogućeg povratka umelog vršeno je i magijsko »zatvaranje« kuće tako što je na prozor, na vratima u sobi ili u kući, pod tavanicom ili pred kućom stavljani crni glog. Svi navedeni postupci primenjuju se prvenstveno kao preventiva od nepoželjnog ishoda samrtnog obreda izraženog u pokojnikovom vraćanju iz groba. Najširi kontekst ovih preventivnih radnji čini svakako dosledno pridržavanje svih tradicijom utvrđenih pravila obrednog procesa.

Neispunjavanje nekih od ovih pravila, kao što su: paljenje samrte sveće, čuvanje pokojnika, neosvrtanje u pogrebnoj povorci i vraćanje sa pogreba drugim putem dovodi se u vezu prvenstveno sa mogućom posledicom povampirenja.

MAGIJSKE PREPREKE

Naravno, posebna pažnja se posvećuje čuvanju pokojnika od mogućeg prelaženja neke životinje preko njega. Iz istih razloga se nije ostavljao ni otvoren grob preko noći, jer bi bio izložen rizičnom prelazu neke životinje sa istim neželjenim posledicama. Verovanje u povampiranje pokojnika koga životinja preskoči ili kome je bilo kako presećen put izražava, u stvari, konačni ishiod magijske prepreke. Preskakanje odnosno presećanje puta znači prvenstveno magijsko zaustavljanje određenog procesa, pa zato i pokojnik kome je na ovaj način spričen odlazak u drugi svet postaje vampir. Liminalno obredno vreme pokojnikovog neodređenog statusa između dva sveta ovim putem je konačno zaustavljeno što i omogućuje njegovu aktualizaciju i nesmetanu komunikaciju sa živim članovima svoje zajednice. Nepriključen drugom svetu, još uvek živ pokojnik se zato i može vratiti iz groba i uznemiriti žive ispoljavajući svoju karakterističnu demonsku prirodu. Magijska dominanta ovog verovanja u negativne posledice postavljene prepreke pokojniku na putu ka drugom svetu ogleda se u jednom od preventivnih postupaka protiv vamira koji se sastoji u vraćanju životinje koja je prethodno prešla preko mrtvaca. Ovom radnjom se otklanja navodna prepreka koja bi onemogućila pokojnikov odlazak u drugi svet i njegovu pretvarjanje u vamira. Životinja koja prelazi put je predstavnik jednog dijatematralno suprotnog sveta od onog kome je pokojnik pripadao. Kad što se i kožni delovi odeće i obuće nisu koristili u pripremanju pokojnika, tako i prelaz životinje preko mrtvaca znači ukrštanje dva potpuno suprostavljenata principa. Njihovo dovodenje u međusobnu vezu rezultira u prepreku čiji uticaj postaje presudan u transformaciji pokojnikovog ljudskog u demonsko vampirsко oblike.

Poznat pod vrlo različitim nazivima kao što su: vukodlak, lampir, vjedogonja i vampir, mrtvac koji, prema narodnom verovanju, ustaje noću iz svog groba lici na naduvenu mešinu punu krvljue, prekriven je dlakom, obučen u odelo u kome je i sahranjen i ognut pokrovom. Vampir se može javiti u različitim teriomorfnim vidovima. On obično noću dolazi u svoju bivšu kuću, u svoj rod, ali se može privideti i na raskrsni

cama, oko ambara, koševa i vodenica. Uznemiravajući ljude i stoku, on ih-napada, sisa krv, donosi bolesti i ubija. Najčešće se smatra da je njegova aktivnost vremenski ograničena periodom od 40 dana. U ovom intervalu duša umrlog zadržava izvesne somatske preanimističke karakteristike i ostaje vezana za telo dok se ono u grobu ne raspadne. Međutim, uporedo sa ovim ranijim animatističkim slojem u predstavi vampira javljaju se i izvesna razvijenja shvatanja o duši izražena prvenstveno u mogućnosti preobražaja ovog bića, odnosno sposobnosti smanjivanja radi prolaska i kroz najmanju rupicu. Uticaj ranijih religijskih predstava, kao i ukrštanje animalnih elemenata sa dominantnim antropološkim odlikama čine osnovne karakteristike ove mitske tvorevine. Verovanje o vampiru kao živom pokojniku javljaju se, dakle, u horizontu mitskog kroz projekciju negativnih implikacija prelomnog trenutka završetka životnog ciklusa pojedinca. Hipotetična prava između početka i kraja životnog luka ujedno je i granica realnosti ovog i drugog sveda. Kao i prilikom dolaska na ovaj svet, tako i povodom odlaska sa njega obredni proces zahvata i dimenziju mitskog koja iskazuje svu prirodnu, kosmološku i antropološku dramatiku i neizesnost ovih dogadaja.

OSCILACIJA DUŠE

U svojoj mitskoj projekciji, pokojnik zadržava osnovne liminalne karakteristike neintegriranog pojedinca u ritualnom stanju između ovog i onog sveta. U periodu oscilacije duše između ovozemaljskog i htonskog, pokojnikovo povampirjenje je znak i upozorenje o nedovršenom obrednom procesu. Njegov izlazak iz groba znači preokretanje ovog procesa, kao izraz nemogućnosti njegovog integrisanja u drugi svet. Priče koje iskazuju ovo verovanje o mrtvaku vraćenom u životni tok postaju mera trajanja vremena. U intenziviranju mitskoj sadašnjosti i produženom periodu zaustavljenog vremena, doživljavanje vamira je način predstavljanja samog vremena rastvorenog i usaglašenog sa primarnoj funkciji ritualnog sadržaja. Vampir je probudeni mrtvac čiji je prekinuti san povod naknadnom ritualu njegovog ponovnog uspavljivanja i konačnog upokojenja. Zato i celokupan mit o njegovom postojanju i nemiru koji donosi njegova demonska aktivnost dostiže svoj dramaturški klimaks u finalnoj sceni njegovog ubijanja. Ovaj završni magijsko-religijski postupak vrši se dakle, prvenstveno u cilju ubijanja pokojnika duše inkarnirane u njegovom telu.

Budući da neželjeni pokojnikov povratak pogada i širu seosku zajednicu, članovi ove zajednice su kao i prilikom sahrane, tako i sada uključeni u završni ritualni čin. Grob sa sumnjivim pokojnikom pronašao je najčešće pomoću crnog petla ili crnog ždrepca koji nisu smeli preći preko vampirovog ležišta.

UBIJANJE MRTVACA

Pronadeni grob se raskopava i telo pokojnika probada glogovim kolcem ili se spaljuje pri čemu se posebna pažnja posvećuje uništavanju njegove deblje koja, prema narodnom verovanju, izlazi u vidu leptira iz njegovih usta. Upotreba koca, prema Čajkanoviću, je stariji postupak magijskog vezivanja pokojnika za grob, dok je spaljivanje relativno mlađi običaj. Međutim, ova ova postupka primenjivala su se u okviru jednog rituala, pri čemu je sapljivanje sledilo nakon već izvršene radnje sa kocem. Formiranjem novih predstava, stare se ne odbacuju, već se, kao u ovom slučaju, čuvaju u potpunosti. Sagledan u kontekstu relikta nekadašnjeg običaja uništavanja pokojnikovog tela, ovakav odnos prema umrlom je bio način razrešavanja straha od opasnog delovanja njegove duše. Dokazujući pretpostavku da verovanja o vampiru u našem narodu izražavaju shvatnja o aberantnom, opasnom pojedincu za kolektiv. Bandić ističe da je i zadržavanje ranijih predstava o njegovom telesnom duhovnom obliku uslovljeno potrebom sasvim konkretnog postupka njegovog odstranjivanja iz kolektiva. Budući da su neželjeni, demonski oblik vampira mogli dobiti i pošteni pojedinci zbog neadekvatne obredne procedure, umiranja bez samrte sveće ili prelaženja neke životinje preko njihovog mrtvog tela, istovetnim ritualom njegovog naknadnog upokojenja, zajednica je, u stvari, »priznavala« svoju odgovornost u formiraju nepoželjnih, aberantnih pojedinaca. Pokojnikovo vraćanje i uz nemiravanje živih članova njegovog kolektiva je neka vrsta kazne za učinjene propuste ili greške u obrednom procesu. Njegovo povampirenje, »kvarenje« je neminovna posledica njihovog nedoslednog ritualnog ponašanja. Magijska prepreka stvorena tokom obreda onemogućavajući pokojnikovu aggregaciju u hontski svet predstavlja osnovni uzrok njegovog kvarenja. U tom smislu i vampir predstavlja, dakle, neminovnu posledicu nepotpunog, pokvarenog obreda. Budući da je odbrana od nepoznatog i neizvesnog, pa i od smrti, vezana prvenstveno za pridržavanje tradicijom strogo utvrđenih pravila kao regulatora upravo takve posebne krizne situacije koja stavlja u pitanje dodatnašnji kontekst poznatog i izvesnog, svaka nedoslednost i greška izražava nepoštovanje tih pravila i osporavanje dodatnog uobičajenog sistema kao kolektivnog egzistencijalnog i kulturnog uporišta.

U samrtnom rituusu, zbog nepovratnog odlaska pojedinca sa ovog sveta, pridržavanje ovih pravila je utoliko značajnije jer ne postoji mogućnost njegovog ponavljanja. Nepotpun i pogrešno izveden obred neminovo proizvodi i odgovarajuće posledice. Implikacija pokvarenog obreda je pokvareni, povampireni pokojnik. Zbog smetnje da se pokojnikova duša priključi drugom svetu i dolazi do neželjene, negativne posledice njegovog vraćanja iz groba.

Spaljujući pojedinca čija demonska transformacija nakon smrti dovodi u pitanje uobičajen život zajednice, kolektiv izvršenim ritualom potvrđuje svoj identitet obnavljajući ujedno i svoj mit o vampiru. Ukoliko je ovaj mit izraz produženog liminalnog ritualnog stanja pokojnika, onda je navedeni ritual kao ponovljeni pogreb, čin slamanja dotadašnjih prepreka i ispunjavanja uslova njegovog konačnog priključenja svetu mrtvih.